

อารยธรรมอินโด-อารยัน¹ (Indo-Aryan Civilization)

หลังจากยุคอุปนิษัทหรือแม้กระทั่งในยุคอุปนิษัทเองก็ตามเราได้พบการผสมผสานของวัฒนธรรมพื้นเมืองอินเดีย กับวัฒนธรรมของอารยัน จนเกิดพัฒนาการด้านวัฒนธรรม อันเป็นลักษณะเฉพาะที่เราเข้าใจกันโดยทั่วไปว่าเป็นอารยธรรมอินเดีย ซึ่งมีศูนย์กลางของการกำเนิดในบริเวณลุ่มแม่น้ำคงคาตอนเหนือ และเมื่อเวลาผ่านไปก็ค่อย ๆ ขยายตัวลงไปสู่ตอนใต้ลงไปสู่เทือกเขาวิญธัย ที่ราบสูงเดคขานเข้าสู่บริเวณที่ราบลุ่มชายฝั่งทะเลทางตอนใต้ของคาบสมุทรอินเดีย ไม่ว่าจะเป็นชายฝั่งด้านตะวันออก หรือตะวันตก (ชายฝั่งโคโรแมนเดล และชายฝั่งมะละบาร์ ตามลำดับ)

การขยายตัวทางวัฒนธรรมนี้มีผลให้อนุทวีปอินเดียเกือบทั้งหมดตกอยู่ภายใต้อิทธิพลทางวัฒนธรรมของชาวอารยัน แม้ว่าจะมีความแตกต่างในรายละเอียด แต่โดยสาระแล้วอาจกล่าวได้ว่าก่อให้เกิดรูปแบบทางวัฒนธรรมที่คล้ายคลึงกัน (ในบางประเด็น) โดยเฉพาะด้านปรัชญาศาสนา¹

อย่างไรก็ตามรูปแบบทางวัฒนธรรมที่ปรากฏในอนุทวีปอินเดีย ในช่วงที่อารยธรรมอินโด-อารยันได้ตั้งมั่น และมีบทบาทเหนือวัฒนธรรมท้องถิ่นนั้นมีใช้แค่เพียง ด้านความเชื่อและปรัชญาทางศาสนาเท่านั้น หากแต่ยังมีด้านอื่น ๆ อีก ดังจะกล่าวให้เข้าใจพอสังเขปดังต่อไปนี้

การปกครอง

แม้ว่าอินเดียจะไม่มีปรัชญาการเมืองที่มีรูปแบบที่แน่นอน แต่ก็เป็นที่ยอมรับกันโดยทั่วไปว่าปรากฏศาสตร์เกี่ยวกับการปกครองในหนังสือโบราณของอินเดียมากมาย ไม่ว่าจะเป็นในวรรณคดี ตำรา คัมภีร์ทางศาสนา บรรดาเอกสารต่าง ๆ ดังกล่าว ที่สำคัญ ๆ ก็ได้แก่

- **ตันฑนิตี** (Dandaniti) เป็นคัมภีร์เกี่ยวกับการบังคับใช้กฎหมาย การลงโทษ
- **ราชนิตี** (Rajniti) ว่าด้วยแบบแผน ประเพณี แนวทางในการปฏิบัติพระราชกรณียกิจของกษัตริย์ ทั้งสองเล่มนี้ ให้ข้อแนะนำในเชิงปฏิบัติ ให้รายละเอียดเกี่ยวกับองค์กรของรัฐ และการดำเนินงานของรัฐ
- **วรรณคดีพระเวท** รุ่นหลัง ๆ ซึ่งให้ภาพของรูปแบบและกิจกรรมทางการเมืองของอินเดียในยุคก่อนพุทธกาล

¹ ประเด็นนี้มีได้หมายความว่าถึงเวลาที่ศาสนาอิสลามเข้ามามีบทบาทในอินเดียแล้ว

- **คัมภีร์พระพุทธรศาสนา** ซึ่งให้ข้อมูลเกี่ยวกับการปกครองได้มาก และน่าเชื่อถือ

- **คัมภีร์อรรถศาสตร์** (Arthasastra) แต่งโดยเกาฑิลยะ (Kautilya)

เป็นทฤษฎีการปกครองซึ่งเชื่อว่ามีผลให้กษัตริย์ในอินเดียปฏิบัติตาม แม้ว่าจะได้รับการติติงว่าเป็นตำราทางการเมืองที่ชาตมนุษยธรรม ฉบับที่ตกทอดมาถึงปัจจุบันคงจะเขียนขึ้นทีหลัง แต่คงจะคัดลอกมาจากของเดิมด้วย ตำรานี้เสนอแนวทางในการรักษาอำนาจของกษัตริย์ ซึ่งบางกรณีก็ขัดต่อกฎเกณฑ์ทางศีลธรรม อย่างไรก็ตามอรรถศาสตร์นับว่ามีค่าอย่างยิ่งต่อการศึกษาประวัติศาสตร์ของอินเดีย

- **มหากาพย์มหาภารตะ** บรรพที่ 12 ชื่อ ศานติปารวัน (Santi Parvan) กล่าวถึงการปกครองในช่วงเวลาที่บ้านเมืองสงบสุข

- **มหากาพย์รามายณะ** มีเรื่องราวเกี่ยวกับการปกครองแทรกอยู่ในเนื้อเรื่อง พระรามเป็นกษัตริย์ในอุดมคติของชาวฮินดู (Ram Raj)

- **มนุธรรมศาสตร์** ว่าด้วยกฎหมาย สันนิษฐานว่าน่าจะแต่งขึ้นประมาณต้น ๆ ยุคคริสต์ศักราช

- **นิติสาระ** (Nitisara) ซึ่งสันนิษฐานว่าแต่งในสมัยคุปตะ

ฯลฯ

คัมภีร์หรือตำราที่เกี่ยวข้องกับการปกครองของอินเดียนั้นน่าจะแต่งขึ้นมาตามความคิดของผู้แต่งว่าอินเดียควรจะเป็นอย่างไร บางอย่างอาจจะไม่เคยนำไปปฏิบัติเลย ดังนั้นหากศึกษาตำราเหล่านี้ พึงเข้าใจว่ากษัตริย์ของอินเดียมิได้ยึดเอารูปแบบการปกครองจากตำรา เป็นหลักในการปกครองแต่เพียงอย่างเดียวอาจมีปัจจัยอื่น ๆ ที่มีผลต่อการกำหนดนโยบายของรัฐ และตำราเหล่านี้ก็มีอาจให้ภาพที่แท้จริงของรัฐอินเดียโบราณเพียงแค่นี้ภาพที่น่าจะเป็นเท่าที่หลักฐานจะยืนยันได้

สาธารณรัฐและราชอาณาจักร (ประมาณ 600-321 ปี ก่อน ค.ศ.)

ในตอนปลายยุคพระเวทชาวอารยันได้อพยพขยายอำนาจเข้าสู่ดินแดนตอนเหนือของกลุ่มแม่น้ำคงคา และได้สร้างอาณาจักรเล็ก ๆ ของตนขึ้น แต่ก็ยังคงลักษณะการปกครองแบบเผ่าอยู่ รู้จักกันในนามอาณาจักรเผ่า (Rashtra) อย่างไรก็ตามราชาซึ่งเป็นหัวหน้าเผ่าก็เริ่มมีอำนาจขึ้นมากกว่าเดิม บทบาทขององค์กรทางการเมืองของเผ่า 2 องค์กร คือ สมิติ และสภา เริ่มลดบทบาทลงเรื่อย ๆ เมื่อเวลาผ่านไปอาณาจักรเล็ก ๆ ดังกล่าวนี้น้อย ๆ ผสมผสานที่อ่อนแอกว่าเข้าอยู่ภายใต้อำนาจของตน เป็นผลให้อาณาจักรเผ่านั้นมีดินแดนมีอำนาจมากขึ้น อำนาจของกษัตริย์มีมากขึ้นซึ่งเป็นผลจากการทำสงคราม การบริหารและปกครององค์กรทางการเมืองที่ใหญ่และซับซ้อนขึ้นกว่าเผ่า จะนำไปสู่การปกครองระบอบราชาธิปไตย

ท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงนี้ เราพบว่าได้เกิดความขัดแย้งระหว่างความเป็นเผ่ากับการเปลี่ยนแปลงทางการเมือง ไปสู่การปกครองระบอบประชาธิปไตยในราชอาณาจักร ชนเผ่าอารยันกลุ่มหนึ่งไม่เห็นด้วยกับ

การเปลี่ยนแปลง พยายามจะรักษาลักษณะของเผ่าไว้ อีกทั้งยังไม่พอใจต่อการขยายอำนาจของราชาในระบบใหม่ จึงอพยพจากลุ่มแม่น้ำคงคาไปสู่แถบลาดเขาหิมาลัย ไปรวมตัวตั้งอาณาจักรของตนที่ยังคงรักษารูปแบบดั้งเดิมของเผ่าไว้และเรียกตัวเองว่า คนะ (Gana) หรือสหพันธรัฐ ในขณะที่บางเผ่าได้พัฒนาตัวเองกลายเป็น สาธารณรัฐ ที่พยายามจะรักษาโครงสร้างของเผ่า แต่ก็อาจต้านทานกระแสการเปลี่ยนแปลงได้ อย่างไรก็ตาม ก็ยังสามารถรักษาประเพณีของเผ่าได้มากกว่าระบอบราชาอาณาจักร อย่างเช่น รูปแบบประชาธิปไตยในเผ่าอาจเปลี่ยนแปลงไปเป็นเพียงมีตัวแทนเข้าไปประชุมในสภา แทนที่จะให้สมาชิกของเผ่าทั้งหมดเข้าประชุม ตัวอย่างของสหพันธรัฐก็ได้แก่ แคว้นวัชชี และสาธารณรัฐที่พัฒนาจากเผ่าเดียวกันได้แก่ ศากยะ โกลิยะ

ในดินแดนที่ปกครองแบบสหพันธรัฐ² จำเป็นจะต้องอาศัยความร่วมมือ ความสามัคคีของรัฐบาลเป็นสิ่งสำคัญในการปกครองการบริหาร ภาระหน้าที่ของรัฐบาลมักจะตกลงมีมติกันในที่ประชุม ซึ่งจะมีตัวแทนจากเผ่าต่าง ๆ มาร่วมประชุมกัน ในที่ประชุมจะเลือกตัวแทนคนหนึ่งขึ้นมาเป็นประธาน เรียกว่าราชา (Raja) ซึ่งน่าจะมีความหมายในทำนองหัวหน้าที่ประชุมมากกว่าเป็นกษัตริย์ ตำแหน่งนี้ มิได้เป็นตำแหน่งที่ได้โดยการสืบสายโลหิต สมาชิกของที่ประชุมคนอื่น ๆ ส่วนใหญ่จะอยู่ในวรรณะกษัตริย์

รายได้ของรัฐมาจากภาษีที่ดิน แต่อย่างไรก็ตามเชื่อว่ายังมีรายได้จากด้านอื่นอีกเช่น การค้าอุตสาหกรรมในครัวเรือน ช่วงเวลานี้เกิดเมืองสำคัญ ๆ ที่เป็นศูนย์กลางของการค้าและอุตสาหกรรมขึ้นหลายเมืองเช่น อโยธยา ตักสิลา อุชเชน ไวศาลี เมืองเหล่านี้มีช่างฝีมือที่มีคุณภาพอยู่เป็นจำนวนมาก

ประมาณศตวรรษที่ 7 ก่อนคริสตกาลเป็นต้นมา บรรดาสาธารณรัฐเหล่านี้จะถูกกรุกรานโดยรูปแบบราชาธิปไตย ส่วนหนึ่งถูกผนวกเข้าเป็นส่วนหนึ่งของราชาอาณาจักร ส่วนหนึ่งอพยพหลบหนีออกไปจากลุ่มแม่น้ำคงคา จะมีอยู่แถบลุ่มแม่น้ำคงคาก็เฉพาะรัฐที่เข้มแข็ง อย่าง เช่น แคว้นวัชชีซึ่งมีเผ่าลิคหวิ (Licchavis) เป็นกำลังสำคัญ แคว้นนี้ถือว่าเป็นคู่ต่อสู้ที่สำคัญของพระเจ้า อชาตศัตรูแห่งแคว้นมคธ

ในช่วงยุคพุทธกาลรัฐแบบสาธารณรัฐอยู่ในสภาวะที่คลอนแคลน เนื่องจากปัญหาทั้งภายในและภายนอก โดยเฉพาะหลังจากที่แคว้นมคธสถาปนาอำนาจของตนได้ในลุ่มแม่น้ำคงคา(ประมาณครึ่งหลังของศตวรรษที่ 6 ก่อนคริสตกาล) การขึ้นมามีอำนาจของแคว้นมคธและราชาอาณาจักรอื่นๆในแถบลุ่มแม่น้ำคงคาทำให้รูปแบบการปกครองแบบสาธารณรัฐเสื่อมลงอย่างรวดเร็ว เช่น การสลายตัวของแคว้นวัชชี แคว้นศากยะ ในช่วงปลายสมัยพุทธกาล หลังจากที่พระพุทธเจ้าปรินิพพานไปได้ประมาณ 100 ปี ก็ไม่พบรูปแบบการปกครองแบบสาธารณรัฐในแถบลุ่มแม่น้ำคงคา แต่ก็ยังคงหลงเหลืออยู่แถบตะวันตกของลุ่มแม่น้ำสินธุ

² อาจเรียกได้ว่าเป็นการปกครองแบบคณาธิปไตย (Oligarchy)

ทั้งนี้ก็เพราะอยู่ห่างไกลจากศูนย์กลางอำนาจของราชอาณาจักร หรือจักรวรรดิใหญ่ ๆ ที่เกิดขึ้นภายหลัง อย่างไรก็ตามเชื่อว่าเมื่อประมาณศตวรรษที่ 5 ในยุค คริสตกาล รูปแบบสาธารณรัฐก็หายไปจากประวัติศาสตร์ของอินเดีย

มีข้อน่าสังเกตว่าประชาชนในสาธารณรัฐค่อนข้างจะมีอิสรภาพ เสรีภาพ ในการแสดงความคิดเห็น โดยเฉพาะด้านศาสนา พระพุทธเจ้า และพระมหาวิระ ซึ่งทรงเป็นศาสดาของศาสนาสำคัญของอินเดีย 2 ศาสนาคือ ศาสนาพุทธ และศาสนาไชนะก็มาจากรัฐแบบสาธารณรัฐ³ และพบว่ารัฐแบบนี้จะสนับสนุนพุทธศาสนาในขณะที่ราชอาณาจักรจะสนับสนุนศาสนาฮินดู

ในดินแดนที่มีรูปแบบราชอาณาจักรนั้นจะมีกษัตริย์เป็นผู้ปกครอง การขึ้นครองราชย์เป็นไปโดยการสืบสายโลหิต ซึ่งจำกัดอยู่ในหมู่วรรณะกษัตริย์เท่านั้น แต่ในทางปฏิบัติเชื่อว่าไม่ใช่กฎเกณฑ์ตายตัว วรรณะอื่นก็สามารถขึ้นครองราชย์ได้

เชื่อว่าความคิดเกี่ยวกับสมมติเทพเกิดขึ้นแล้ว และยังมีการเพิ่มความศักดิ์สิทธิ์ให้กับกษัตริย์ ด้วยพิธีกรรมที่ซับซ้อน เช่นหลังพิธีราชาภิเษกซึ่งเท่ากับได้เป็นกษัตริย์ตามนัยแห่งกฎหมายแล้วจะต้องเข้าพิธีราชสุยะ (Rajasuya) เพื่อมอบสภาวะความเป็นเทพนี้ ได้จากพระเจ้าโดยผ่านอำนาจอันศักดิ์สิทธิ์ของพราหมณ์ พิธีนี้เป็นสัญลักษณ์ของการเกิดใหม่ การชำระตัวให้บริสุทธิ์ของกษัตริย์ แล้วจะกลายเป็นสมมติเทพ จะต้องมีการประกอบพิธีกรรมอยู่สม่ำเสมอเพื่อรักษาสภาวะความเป็นสมมติเทพของกษัตริย์เอาไว้ อาจจะประกอบพิธีบูชาญู นอกจากนี้ยังมีพิธีกรรมที่สำคัญและเป็นที่รู้จักกันของรัฐแบบนี้ ก็คือพิธีอัสวเมธ (Ashvamedha) อันเป็นพิธีประกาศแสนยานุภาพ และพระราชอำนาจของกษัตริย์ โดยปล่อยม้าให้ท่องเที่ยวไปมีกองทหาร ติดตามไป หากม้าไปที่ใดกษัตริย์เจ้าของม้าก็จะอ้างสิทธิ์เหนือดินแดนนั้น กรณีนี้หากกษัตริย์ไม่มีอำนาจหรือแสนยานุภาพมากพอคงจะไม่กระทำพิธีนี้ (Thapar, 1972 : 54)

บรรดาอาณาจักรทั้งหลายต่างก็แย่งชิงอำนาจกันมาโดยตลอด จนกระทั่งประมาณครึ่งหลังของศตวรรษที่ 6 ก่อนคริสตกาล แคว้นมคธ ก็สามารถสถาปนาอำนาจของตนขึ้นมาเป็นศูนย์กลางทางการเมืองของอินเดียเหนือ โดยเฉพาะในสมัยของพระเจ้าพิมพิสารและพระเจ้าอชาตศัตรู แคว้นมคธนี้เองเชื่อกันว่าเป็นผู้เริ่มคิดถึงอาณาจักรอันยิ่งใหญ่ ครอบครองดินแดนอันกว้างใหญ่ไพศาล Basham เสนอความคิดว่าแคว้นมคธอาจจะได้รับอิทธิพลจากเปอร์เซียที่เข้ามาบูรณอินเดียแถบตะวันตกเฉียงเหนือเมื่อประมาณ 519 ปี ก่อน ค.ศ. ในเรื่องของจักรวรรดิอันยิ่งใหญ่

³ เชื่อกันว่าพระพุทธเจ้าได้รับอิทธิพลจากการปกครองของสาธารณรัฐ จึงทรงนำไปจัดระเบียบกิจกรรมของสงฆ์ว่ามติในที่ประชุมสงฆ์ ต้องเป็นเอกฉันท์

อย่างไรก็ตาม เป็นที่ยอมรับกันว่าแคว้นมคธเป็นราชอาณาจักรที่ยิ่งใหญ่เป็นรากฐานสำคัญให้แก่ราชวงศ์เมารยะในการสร้างจักรวรรดิ ในที่นี้จะขอกล่าวถึงแคว้นมคธให้พอเข้าใจโดยสังเขป

แคว้นมคธ (Magadha) (542 - 321 ปี ก่อน ค.ศ.)

แคว้นมคธ เป็นราชอาณาจักรที่มีความสำคัญที่สุดในช่วงเวลาประมาณครึ่งหลังของศตวรรษที่ 6 ก่อนคริสตกาล กษัตริย์ผู้ทรงสถาปนาอำนาจของมคธที่สำคัญ ๆ ก็ได้แก่ พระเจ้าพิมพิสาร (Bimbisara) และพระเจ้าอชาตศัตรู (Ajatshatru) จนกระทั่งประมาณ 458 ปีก่อนคริสตกาล หลังจากการสวรรคตของพระเจ้าอชาตศัตรู การขยายอำนาจของแคว้นมคธจึงยุติ และมีอำนาจต่อมาได้อีกระยะจนกระทั่งถึงกาลล่มสลายเมื่อประมาณ 321 ปีก่อนคริสตกาล โดยการเข้ามามีอำนาจของราชวงศ์เมารยะ

เชื่อกันว่าพระเจ้าพิมพิสารมีนโยบายในการขยายดินแดน เพราะพระองค์คำนึงถึงผลประโยชน์ที่รัฐจะได้จากการครอบครองดินแดนและควบคุมแม่น้ำต่าง ๆ เอาไว้ ส่วนหนึ่งของนโยบายขยายดินแดนของพระองค์ก็คือการจ้างงาน พระเจ้าพิมพิสารทรงอภิเษกกับเจ้าหญิงในราชวงศ์ของแคว้นโกศล และแคว้นไวศาลี ทรงขยายอาณาเขตไปครอบครองแคว้นอังคะ (Anga) จึงทำให้สามารถควบคุมเส้นทางเดินเรือไปสู่ปากแม่น้ำคงคา ซึ่งเป็นเส้นทางการค้าไปสู่ชายฝั่งทะเลตะวันออกของอินเดีย และแถบชายฝั่งของพม่า มีผลให้แคว้นมคธมีความมั่นคงทางเศรษฐกิจ

พระเจ้าพิมพิสารทรงสร้างระบบการบริหารราชการโดยแบ่งข้าราชการออกเป็นหลายฝ่ายโดยขึ้นอยู่กับงาน ทรงรับฟังคำแนะนำจากข้าราชการ แสดงให้เห็นว่าทรงเน้นความต้องการจะให้มีการบริหารที่มีประสิทธิภาพ (Thapar, 1972: 55) ด้วยเหตุผลนี้เอง จึงทรงโปรดให้มีการสร้างระบบการคมนาคมเพื่อสนับสนุนการบริหาร เช่น การสร้างถนน ผลที่ตามมาคือการบริหาร และเศรษฐกิจของแคว้นมคธมีประสิทธิภาพดีมากขึ้น

ประมาณปี 490 ก่อนคริสตกาล พระเจ้าอชาตศัตรูทรงขึ้นครองราชย์โดยการฆ่า ปิตุฆาต (ฆ่าพ่อตนเอง คือพระเจ้าพิมพิสาร) พระองค์ทรงสร้างเมืองปาฏลิบุตร หรือเมืองปัตนะ (Patna) ในปัจจุบัน พระองค์ทรงขยายอาณาเขตครอบครองแคว้นโกศล และทรงใช้เวลาถึง 16 ปี ในการทำสงครามและชนะแคว้นวัชชี และในสมัยของพระองค์นี้เองที่แคว้นมคธเป็นแคว้นที่มีอำนาจสูงสุดในอินเดียตะวันออก

พระเจ้าอชาตศัตรูสวรรคต เมื่อประมาณ 458 ปีก่อนคริสตกาล หลังจากนั้นก็มีกษัตริย์ครองแคว้นมคธอีก 5 พระองค์ ซึ่งล้วนแล้วแต่ทำปิตุฆาตทั้งสิ้น ราชวงศ์สุดท้ายที่ครองแคว้นมคธ คือราชวงศ์นันทะ (Nanda) ครองอยู่ถึง 321 ปีก่อนคริสตกาล

การที่แคว้นมคธขึ้นมาเป็นมหาอำนาจที่สุดทางอินเดียเหนือนั้นนอกเหนือจากความสามารถของพระเจ้าพิมพิสารและพระเจ้าอชาตศัตรูแล้ว สภาพภูมิศาสตร์ของแคว้นมคธก็มีส่วนช่วยให้มคธเป็นดินแดนที่มีความสำคัญขึ้นมา จากที่ตั้งของมคธทำให้มคธสามารถควบคุมที่ราบลุ่มแม่น้ำคงคาตอนล่างได้ทั้งหมด

นอกจากนี้ยังสามารถควบคุมเส้นทางเดินเรือในแม่น้ำสายต่าง ๆ ที่มุ่งหน้าสู่อ่าวเบงกอล การครอบครองแคว้นอังคะทำให้ทำการค้ากับต่างประเทศได้สะดวก บริเวณที่ตั้งของแคว้นมคธมีทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญ 2 อย่างคือ ถ่านหิน และเหล็กส่งผลให้มคธเป็นผู้ครอบครองวัตถุดิบในการผลิตอาวุธ และเครื่องมือที่มีประสิทธิภาพ กองทัพของมคธจึงเป็นกองทัพที่เข้มแข็ง ส่งผลให้มคธสามารถควบคุมอินเดียเหนือได้เป็นเวลานาน

ในขณะที่ดินแดนแถบลุ่มแม่น้ำคงคามีพัฒนาการทางการเมือง การปกครองที่กำลังจะเกิดจักรวรรดิที่ยิ่งใหญ่นั้น เราพบว่ามีดินแดนอีกส่วนหนึ่งที่มีได้เกี่ยวข้องกับการเปลี่ยนแปลงของแถบลุ่มแม่น้ำคงคาเลย ดินแดนนั้นก็คือนดินแดนแถบตะวันตกเฉียงเหนือ

อาณาจักรแถบตะวันตกเฉียงเหนือ ค่อนข้างโดดเดี่ยว จากพัฒนาการของอินเดีย แต่กลับไม่มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับอารยธรรมเปอร์เซีย หลักฐานของกรีกเอ่ยถึงแคว้นคันธาระ (Gandhara) ว่าเป็นมณฑลหนึ่งของอาณาจักรเปอร์เซีย ภายใต้การปกครองของพระเจ้าไซรัสมหาราช (Cyrus the Great) แคว้นคันธาระเคยช่วยเปอร์เซียรบกับพวกกรีกเมื่อประมาณ 486-485 ปีก่อน ค.ศ.

อิทธิพลของเปอร์เซียหมดลงเมื่อประมาณ 330 ปีก่อน ค.ศ. เนื่องจากอาณาจักรเปอร์เซียถูกยึดครองโดยพระเจ้าอเล็กซานเดอร์ แห่งมาซิดอน (Alexander of Macedon)⁴ และอเล็กซานเดอร์ยกทัพเข้ามาสู่ดินแดนทางตะวันตกเฉียงเหนือเพื่อปราบปรามดินแดนซึ่งเคยอยู่ในอาณัติของเปอร์เซีย อย่างไรก็ตามทหารของกรีกก็ยกทัพกลับหลังจากรุกเข้าไปถึงแม่น้ำสินธุเท่านั้น คือเมื่อประมาณ 327 ปีก่อน ค.ศ.

ไม่ว่าจะเป็นการรุกรานของเปอร์เซีย หรือของกรีกก็ตามส่งผลให้อิทธิพลของต่างชาติปรากฏในดินแดนตะวันตกเฉียงเหนือมากมาย อย่างเช่น เมืองตักสิลา (Taxila) กลายเป็นศูนย์กลางของการศึกษาที่ผสมผสานระหว่างการศึกษิตามจารีตของพราหมณ์กับการศึกษาของอิหร่าน

การที่ดินแดนแถบนี้มีความหลากหลายทางวัฒนธรรมนี้เอง ทำให้พราหมณ์ที่เคร่งครัดแถบลุ่มแม่น้ำคงคามองดินแดนแถบนี้ว่าไม่บริสุทธิ์ หากผู้ใดข้ามแม่น้ำสินธุไปยังฝั่งตะวันตก เมื่อกลับมาจะต้องทำพิธีชำระล้างมลทิน⁵ อย่างไรก็ตามเราพบอิทธิพลของวัฒนธรรมอื่นในสมัยต่อมาอย่างเช่น จารึก และภาษาขโรษฐีของพระเจ้าอโศกที่พบในแถบตะวันตกเฉียงเหนือจะเห็นอิทธิพลของเปอร์เซียอย่างเด่นชัด

นอกจากนี้การรุกรานของกรีกยังส่งผลทั้งทางตรงและทางอ้อมแก่อินเดีย อย่างเช่น การเดินทัพของกรีกทำให้เป็นการเปิดเส้นทางการค้าระหว่าง อินเดียไปยังอาฟกานิสถานอิหร่านไปยังเอเชียตะวันตก เอเชีย

⁴ เป็นกรีกสาขาหนึ่ง

⁵ แนวคิดเกี่ยวกับความสะอาด มลทิน ดูรายละเอียดในหัวข้อว่าด้วยระบบวรรณะ

ไมเนอร์ และกรีกในที่สุด เส้นทางเดินทัพจะกระตุ้นให้เกิดการค้ำระหว่างตะวันตกกับตะวันตก ชาวกรีกที่ตั้งถิ่นฐานอยู่แถบตะวันตกเฉียงเหนือของอินเดียน่าจะเป็นผู้ที่มึบทบาทในการค้าค่อนข้างสูง

บันทึกของกรีกนับว่าเป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่สำคัญ นอกเหนือจากเอกสารของอารยัน ทำให้เราทราบเรื่องราวของประชาชนกลุ่มอื่น ๆ ที่ไม่ใช่อารยันที่อยู่ในบริเวณตะวันตกเฉียงเหนือของอินเดีย

ประการสำคัญก็คือ การรุกรานของกรีกก็เปรียบเสมือนการปราบปรามอำนาจทางการเมืองของรัฐต่าง ๆ ในแถบตะวันตกเฉียงเหนือ เมื่อกรีกถอนตัวออกไปทำให้เกิดช่องว่างทางการเมืองจึงเป็นโอกาสให้ราชวงศ์เมารยะสามารถสถาปนาอำนาจของตนได้

สมัยจักรวรรดิเมารยะ (Mauryan Empire) (ประมาณ 321-185 ก่อน ค.ศ.)

พัฒนาการด้านการเมือง การปกครอง ของอารยันได้พัฒนาเข้าสู่ระบบ "จักรวรรดิ" ซึ่งอาจนิยามได้ อย่างง่าย ๆ ว่าเป็นการปกครองที่มีดินแดนอันกว้างใหญ่ไพศาล ภายใต้อำนาจการปกครองอำนาจเดียว และมีการบริหารราชการแผ่นดินที่มีประสิทธิภาพ

เรื่องราวของยุคนี้เราได้หลักฐานจากหลายด้าน ทั้งจากฝ่ายอินเดียและฝ่ายกรีกทำให้ข้อมูลเป็นที่น่าสนใจ น่าเชื่อถือได้ นอกจากนี้ช่วงสมัยนี้ก็คือช่วงสมัยที่อินเดียมีเอกสารชิ้นสำคัญที่ให้ภาพของการปกครองอินเดียโบราณค่อนข้างชัดเจน นั่นคือคัมภีร์อรุทธศาสตร์

กษัตริย์องค์แรกของราชวงศ์เมารยะคือ พระเจ้าจันทรคุปต์ เมารยะ (Chandragupta Maurya) ขึ้นครองราชย์เมื่อประมาณ 321 ปีก่อน ค.ศ. พระองค์เป็นเชื้อสายเผ่าโมริยะ (Moriya) ส่วนจะอยู่ในวรรณะใดนั้นยังค่อนข้างสับสน บ้างก็ว่าอยู่ในวรรณะไวศยะ (Thapar, 1972 : 70) บ้างก็ว่าอยู่ในวรรณะกษัตริยะ หลักฐานทางพุทธศาสนาก็นับว่าเป็นวรรณะกษัตริยะ (Majumdar, 1976 : 92) อย่างไรก็ตามหลังจากที่ได้เคยชักชวนพระเจ้าอเล็กซานเดอร์ให้มารุกรานแคว้นมคธ แต่ไม่สำเร็จและได้พบกับเกาติลยะ ซึ่งเป็นอำมาตย์เอกในภายหลัง และจากคำแนะนำของเกาติลยะก็สามารถยึดครองแคว้นมคธภายใต้การปกครองของราชวงศ์นั้นมาได้ ในปี 321 ก่อน ค.ศ.

การยึดครองแคว้นมคธจากราชวงศ์นั้นเท่าที่ได้อำนาจครอบครองดินแดนแถบลุ่มแม่น้ำคงคาทั้งหมด พระเจ้าจันทรคุปต์จึงมุ่งขยายดินแดนไปยังแถบดินแดนตะวันตกเฉียงเหนือ ซึ่งตกอยู่ในสภาวะขาดผู้นำทางการเมือง แม้ว่าในครั้งแรกจะไม่สำเร็จ จนทำให้พระเจ้าจันทรคุปต์ต้องถอนตัวจากดินแดนตะวันตกเฉียงเหนือแล้วไปยึดครองแถบอินเดียกลาง คือตอนเหนือของแม่น้ำนาร์บาทา (Narbada) ในที่สุดเมื่อประมาณ 303 ปีก่อนค.ศ. พระองค์จึงสามารถยึดครองดินแดนด้านตะวันตกเฉียงเหนือได้สำเร็จ ถึงเวลานี้อาจกล่าวได้ว่าพระองค์ได้วางรากฐานของอาณาจักรเมารยะไว้เสร็จสิ้นแล้ว นั่นคือสามารถครอบครองดินแดนตะวันตกเฉียง

เหนือของอินเดีย กลุ่มแม่น้ำสินธุและกลุ่มแม่น้ำคงคา (อินเดียเหนือเกือบทั้งหมด) ซึ่งนับว่าเป็นดินแดนที่มีอาณาเขตกว้างขวางมาก

ในสมัยของพระเจ้าจันทรคุปต์ เมารยะนั้นเชื่อว่ามีความสัมพันธ์กับกรีก มีการแต่งงานระหว่างหญิงกรีกกับพระเจ้าจันทรคุปต์ มีการส่งทูตคือเมกัสทีนิส (Megasthenes) มาประจำ ณ เมืองปาฏลีบุตร (Thapar, 1972 : 71)

พระเจ้าจันทรคุปต์สิ้นพระชนม์ในปี 297 ก่อน ค.ศ. หลักฐานของศาสนาไชนะกล่าวไว้ว่า พระองค์ทรงสละราชสมบัติแล้วออกจาริกแสวงบุญลงไปทางตอนใต้ของอินเดีย และค่อย ๆ อดอาหารจนกระทั่งสิ้นพระชนม์

พระเจ้าพินทุसार (Bindusara) ขึ้นครองราชย์ต่อจากพระเจ้าจันทรคุปต์ พระองค์ทรงขยายอาณาเขตลงไปทางตอนใต้ข้ามเทือกเขาวิณธียึดครองอินเดียใต้จนถึงแคว้นไมซอร์(Mysore) เมื่อพระองค์สิ้นพระชนม์ในปี 272 ก่อน ค.ศ. อาณาจักรเมารยะได้ครอบครองดินแดนอินเดียเหนือเกือบทั้งหมด ส่วนทางตอนใต้ได้ครอบครองดินแดนจรดแคว้นไมซอร์ ดินแดนที่ยังมิได้อยู่ภายใต้การครอบครองของพวกเมารยะก็คือ แคว้นกัลิงคะ (Kalinga) ทางฝั่งตะวันออกของอินเดีย⁶ ที่ซึ่งพระเจ้าอโศกจะทรงยึดครองในเวลาต่อมา

พระเจ้าอโศก (Asoka) ⁷

พระเจ้าอโศกเป็นกษัตริย์ (อาจเรียกว่าเป็นจักรพรรดิ) องค์ที่ 3 ของราชวงศ์เมารยะ ทรงเป็นกษัตริย์ที่ยิ่งใหญ่องค์หนึ่งของโลก ในจารึกของพระเจ้าอโศก พระองค์จะทรงเรียก พระองค์ว่า "เทวานัมปิยะ ปิยะทัสสี" (Devanampiya, Piyadassi) หมายถึงผู้เป็นที่รักของพระเจ้า ผู้มีรูปอันน่ารัก

เรื่องราวของพระเจ้าอโศกมีปรากฏอยู่มากมาย แต่เรื่องที่มักจะกล่าวขานกันมากที่สุดดูเหมือนจะเป็นเรื่องราวของการปราบปรามแคว้นกัลิงคะ (Kalinga) เมื่อประมาณ 260 ปี ก่อน ค.ศ. การรบครั้งนั้นเชื่อกันว่าทำให้พระเจ้าอโศกทรงเปลี่ยนนโยบายการปกครองโดยหันไปใช้ "ธรรมะ" เอาชนะศัตรูด้วย "ธรรมวิธี" และทรงให้ความสนพระทัยกับศาสนาพุทธ กระทั่งหลักฐานทางพุทธ กล่าวถึง พระองค์ในฐานะ "ธรรมราชา" และทรงเป็น "เอกอัครศาสนูปถัมภก" ที่ให้ความอุปถัมภ์ค้ำจุนศาสนาพุทธ

⁶ ปัจจุบันคือรัฐโอริสสา (Orissa)

⁷ เรื่องราวของพระเจ้าอโศกทั้งในตำนาน และประวัติศาสตร์ ดูเพิ่มเติมได้จากอารยธรรม ตะวันออก, ภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ หน้า 141-145

อาณาจักรเมารยะภายใต้การปกครองของพระเจ้าอโศกนั้นกว้างใหญ่ไพศาลนัก หลักฐานบางแห่งอ้างว่า อนุทวีปอินเดียเกือบทั้งหมดอยู่ภายใต้การปกครองของพระองค์ไม่ว่าจากทิศเหนือ คือ เนปาลลงไปทางทิศใต้ไปจรดแคว้นไมซอร์ หรือทางตะวันตกจากแคว้นคันธาระถึงปากแม่น้ำคงคาทางตะวันออกคงจะเหลือแค่อาณาจักรทางตอนใต้ เช่น โจฬะปัญทยะและเกรอลาบุตร ที่มีความสัมพันธ์ทางการทูต มิได้อยู่ภายใต้การปกครองของเมารยะ

จักรวรรดิเมารยะภายใต้การปกครองของกษัตริย์ 3 พระองค์แรก จัดได้ว่าเป็นยุคสมัยที่มีความสำคัญอย่างยิ่งต่อจักรวรรดิ เนื่องจากนอกจากการสถาปนาจักรวรรดิแล้วยังจะต้องสร้างระบบบริหารที่มีประสิทธิภาพเพื่อรักษาจักรวรรดิเอาไว้ โดยเฉพาะการบริหารงานด้านภาษีที่ดิน เนื่องจากเกษตรกรรมเป็นอาชีพหลักของประชากรส่วนใหญ่ ดังนั้นเราจึงพบว่าเกาติลยะได้กล่าวถึงงานด้านภาษีที่ดินเอาไว้มากในงานอรรถศาสตร์

นอกเหนือจากการบริหารงานด้านภาษีที่ดินแล้ว รัฐเองก็พยายามจะส่งเสริมการบุกเบิกที่ดิน เพื่อสร้างสังคมเกษตรกรรมขึ้น เมื่อเกิดการตั้งถิ่นฐานก็จะมีผู้คนอพยพไปอยู่จนเกิดงานการอาชีพอื่น ซึ่งจะเป็นการขยายตัวทางเศรษฐกิจ รัฐก็จะสามารถจัดเก็บภาษีได้มากขึ้น

ในขณะที่ระบบเศรษฐกิจแบบเกษตรกรรมสร้างรายได้ให้กับรัฐจนกระทั่งมีความมั่นคง รัฐที่มีความมั่นคงส่งเสริมให้มีการขยายตัวทางเศรษฐกิจด้านอื่น ๆ โดยเฉพาะการค้า ความมั่นคงทางการเมืองความเป็นเอกภาพของอาณาจักร ก่อให้เกิดสวัสดิภาพแก่พ่อค้ากองคารวาน การค้าจึงขยายตัวอย่างกว้างขวางเกิดการรวมตัวของพ่อค้า ช่างฝีมือ ที่เรียกว่า เศรษฐี (Shreni) หรือ Guild ในโลกตะวันตก ซึ่งจะมีผลดีต่อการจัดเก็บภาษีของรัฐ

บรรยาการทางการเมืองและเศรษฐกิจดังกล่าวทำให้การบริหารของจักรวรรดิ จึงเป็นลักษณะแบบรวมศูนย์อำนาจอยู่ที่ส่วนกลาง (Centralized Bureaucracy) กษัตริย์เป็นผู้ทรงอำนาจสูงสุด ขณะเดียวกันหัวหน้านักบวชก็มีอำนาจมากขึ้นเรารู้จักกันในนาม ปุโรหิต (Purohita) ซึ่งลดบทบาทด้านพิธีกรรมลงไป บทบาทด้านการบริหารจะมีมากขึ้น

จักรวรรดิของราชวงศ์เมารยะเป็นที่ยอมรับกันว่าเป็นจักรวรรดิที่มีอาณาเขตกว้างใหญ่ที่สุดเท่าที่เคยมีและจะมีต่อไปหลังจักรวรรดิเมารยะนี้ ยกเว้นเมื่ออังกฤษเข้าปกครองอินเดียเมื่อประมาณกลางศตวรรษที่ 18

หลังจากที่พระเจ้าอโศกสิ้นพระชนม์เมื่อประมาณปี 231 ก่อนค.ศ. จักรวรรดิของเมารยะก็เริ่มเสื่อมและคงอยู่ไปจนถึงประมาณ 180 ปีก่อน ค.ศ.

มีผู้ให้ความเห็นไว้ต่าง ๆ กันในเรื่องของความเสื่อมนี้บ้างก็อ้างว่านโยบายสนับสนุนศาสนาพุทธของพระเจ้าอโศกเป็นเหตุให้พวกพราหมณ์ไม่พอใจ แต่ข้ออ้างนี้ก็ไม่เป็นที่ยอมรับเนื่องจากหลักฐานจากจารึกของพระเจ้าอโศกแสดงให้เห็นว่า พระองค์ทรงให้ความสำคัญต่อศาสนาต่าง ๆ เท่าเทียมกัน จึงไม่น่าจะนำมาสู่ความแตกแยกในจักรวรรดิ นอกจากนี้พระเจ้าอโศกยังทรงให้ความสำคัญแก่กองทัพ แม้ว่าจะไม่ใช้ในการ

รุกรานดินแดนอื่น ๆ ก็ตาม ดังนั้นความเสื่อมของจักรวรรดิเมารยะจึงไม่น่าจะเกิดจากความเสื่อมทางด้านการทหาร

Thapar ได้เสนอความเห็นไว้ว่า ความเสื่อมของจักรวรรดิเมารยะเสื่อมลงในเวลาอันรวดเร็ว นั่น น่าจะมีสาเหตุจาก

ปัญหาทางเศรษฐกิจ : รายได้ของจักรวรรดิเมารยะส่วนใหญ่ได้มาจากภาษีที่ดิน แม้ว่าจะมีรูปแบบทางเศรษฐกิจอย่างอื่นที่พอจะทำได้ให้รัฐบ้าง แต่ภาษีที่ดินก็ยังคงมีความสำคัญที่สุด รายได้ของจักรวรรดินี้จะนำไปใช้จ่ายในการบริหารจักรวรรดิ เช่น การบริหารด้านต่าง ๆ ค่าใช้จ่ายสำหรับกองทัพ เงินเดือนข้าราชการ รายจ่ายเหล่านี้นับวันก็จะมากขึ้น เนื่องจากการขยายตัวของจักรวรรดิ แม้ว่าจะมีการบุกเบิกที่ดินเพื่อใช้ในการเกษตร และอาจเก็บภาษีที่ดินเพิ่มขึ้นได้แต่การจัดการ การดูแลชุมชนใหม่ที่เกิดขึ้นมาก็จำเป็นต้องใช้เงินจำนวนมากกว่าที่จัดเก็บได้

แหล่งรายได้ที่สำคัญของจักรวรรดินั้นดูเหมือนจะจำกัด แม้ว่าดินแดนแถบลุ่มแม่น้ำคงคาจะให้รายได้แก่รัฐจำนวนมาก แต่ในขณะเดียวกัน แหล่งที่รัฐไม่สามารถจัดเก็บภาษีได้ก็มีจำนวนมากเนื่องจากสภาพภูมิศาสตร์ไม่เหมาะสมกับการทำการเกษตร แต่รัฐจะต้องจ่ายค่าใช้จ่ายต่าง ๆ จำนวนมาก ด้วยเหตุนี้เองจึงเชื่อว่าน่าจะเกิดความไม่สมดุลทางเศรษฐกิจ จนทำให้เกิดภาวะถดถอยทางเศรษฐกิจของจักรวรรดิเมารยะและนำไปสู่ความเสื่อมในที่สุด เพราะรายได้ไม่พอเลี้ยงจักรวรรดิ

ปัญหาในการบริหาร : แม้ว่าการบริหารราชการของราชวงศ์เมารยะจะมีประสิทธิภาพ แต่ก็มีจุดอ่อนอยู่ในระบบ การปกครองที่ตึงอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลางโดยตรงต่อกษัตริย์แต่เพียงพระองค์เดียวนั้นต้องการความจงรักภักดีต่อกษัตริย์สูง การเปลี่ยนแปลงกษัตริย์ผู้ปกครองอาจหมายถึงความเสื่อมถอยในความจงรักภักดี การปกครองส่วนท้องถิ่นของเมารยะเองก็มีปัญหา กล่าวคือระบบการคัดเลือกคนเข้าทำงานในระบบ ราชการส่วนท้องถิ่นนั้น อยู่ภายใต้อำนาจการกำกับดูแลของผู้ว่าการในท้องถิ่นนั้น ๆ ระบบการคัดเลือกนี้ก่อให้เกิดการเล่นพรรคเล่นพวก กลุ่มอำนาจบางกลุ่มกลายเป็นผู้ผูกขาดอำนาจการปกครองในท้องถิ่นทำให้กลุ่มอื่น ๆ ซึ่งอาจจะมีความสามารถและรู้ปัญหาต่าง ๆ ดีกว่าไม่มีโอกาสเข้าไปรับราชการ ผลก็คือ การบริหารงานท้องถิ่นที่ขาดประสิทธิภาพ และก่อให้เกิดความตึงเครียดด้านการเมืองและการบริหารของจักรวรรดิ ซึ่งถ้าหากพวกเมารยะรับเอาระบบการสอบคัดเลือกเข้ารับราชการของจีนมาใช้ ก็อาจจะหลีกเลี่ยงปัญหานี้ไปได้

Thapar ยังได้เสนอไว้อีกว่าความเสื่อมของจักรวรรดิเมารยะเกิดขึ้นจากการเปลี่ยนแปลงแนวคิดในเรื่องของความจงรักภักดี เดิมในสมัยที่อินเดียปกครองแบบสาธารณรัฐ ความจงรักภักดีของประชาชนอยู่ที่ "รัฐ" ซึ่งมีความสำคัญว่าผู้ปกครอง ต่อมาผู้ปกครองคือ กษัตริย์มีสถานะเป็นสมมติเทพในรูปแบบการปกครองแบบราชาณาจักรประชาชนก็จงรักภักดีในฐานะเป็น "ตัวแทนของพระเจ้า" เมื่อระบบวรรณะเข้มแข็งขึ้น ความ

จงรักภักดีของประชาชนก็มุ่งไปที่ "กลุ่มทางสังคม" ของตน และเกิดความเชื่อว่าจะต้องรักษาระเบียบของสังคมเอาไว้ให้คงอยู่ตลอดกาล กษัตริย์นั้นอาจเปลี่ยนแปลงได้หากปราศจากธรรมะ ตามแนวคิดของพุทธศาสนา แต่ระเบียบของสังคมเปลี่ยนแปลงไม่ได้

ความคิดเรื่องความจงรักภักดีเช่นนี้ปรากฏเป็นรูปธรรมส่งผลให้ขาดความเป็นเอกภาพทางการเมืองและนำไปสู่ความเสื่อมในที่สุด (ประมาณ 180 ปีก่อน ค.ศ.)

แม้ว่าจักรวรรดิของราชวงศ์เมารยะจะเสื่อมไปก็ตาม แต่ความคิดความปรารถนาที่จะสร้างจักรวรรดิที่ยิ่งใหญ่มิได้สูญหายไปจากความคิดของผู้ปกครองอินเดีย อาณาจักรในยุคต่อ ๆ มาต่างพยายามสร้างจักรวรรดิขึ้นมาใหม่ แต่ไม่สามารถจะสร้างจักรวรรดิที่มีเอกภาพ มีรูปแบบการปกครองที่มั่นคงได้เท่ากับของราชวงศ์เมารยะ

หลังจากจักรวรรดิของเมารยะเสื่อมสลาย อินเดียต้องเผชิญหน้ากับการรุกรานของชนกลุ่มต่าง ๆ ทำให้นักวิชาการบางท่านเรียกช่วงเวลาหลังจากที่จักรวรรดิเมารยะเสื่อมจนถึงการขึ้นมามีอำนาจของราชวงศ์คุปตะว่าเป็นยุคของการรุกราน (ประมาณ 190 ปีก่อน ค.ศ. ถึง ประมาณ ค.ศ. 320) กลุ่มคนที่เข้ามารุกรานก็ได้แก่พวกกรีกจากแบคเทรีย พวกสกะ (Sakas) และท่ามกลางสภาพการเมืองที่ขาดเอกภาพนี้ อาณาจักรทางตอนใต้ ก็สถาปนาอำนาจของตนขึ้นมาเช่นราชวงศ์สาตวาหนะ (Satavahana) ในเขตตะวันตกเฉียงเหนือของเดคข่าน (Deccan) รายละเอียดในประเด็นนี้ได้จาก Thapar, 1972 : 92-108

ลักษณะกึ่งศักดินา (Quasi-Feudalism)

เมื่อราชวงศ์เมารยะเสื่อมสลายลงไป อินเดียก็ปราศจากอำนาจทางการเมืองที่เข้มแข็งพอจะสร้างศูนย์กลางการปกครองขึ้นได้ อำนาจทางการเมืองจึงกระจายไปยังอาณาจักรที่เข้มแข็ง ซึ่งมีอำนาจเหนือรัฐเล็กรัฐน้อยจำนวนหนึ่ง ลักษณะเช่นนี้ปรากฏอยู่ทั่ว ๆ ไปในอินเดีย ลักษณะเช่นนี้อาจเรียกได้ว่าเป็นลักษณะศักดินา แต่ในที่นี้ต้องเข้าใจว่าลักษณะศักดินาของอินเดียนั้นต่างไปจากของยุโรป

ในยุโรประบบศักดินาเป็นเรื่องของข้อตกลงระหว่างกษัตริย์กับขุนนาง โดยมีที่ดิน(Fief) เป็นพันธะผูกพันความสัมพันธ์ของสองฝ่าย

ในอินเดียความสัมพันธ์ระหว่างกษัตริย์ผู้มีอำนาจเหนือแว่นแคว้นอื่น ๆ นั้น ขึ้นอยู่กับการชนะสงคราม ผู้แพ้ต้องจงรักภักดี (หรือแสดงความจงรักภักดี) ต่อผู้ชนะ โดยที่ผู้แพ้จะยังได้ปกครอง ดินแดนของตนเองเหมือนเดิม แต่ต้องส่งบรรณาการไปให้ผู้ชนะ ช่วยเหลือผู้ชนะในการทำสงคราม อาจส่งเงิน หรือ ทหารไปช่วยก็ได้ เจ้าหญิงในราชวงศ์ของผู้แพ้จะถูกเชิญให้เป็นพระสนมของ ผู้ชนะ เราพบว่ากษัตริย์ในดินแดนที่ถูกครอบครองมักจะได้เป็นอำมาตย์ในราชสำนักของผู้ชนะ ความสัมพันธ์นี้ต่างจากศักดินายุโรปโดยสิ้นเชิง

ในบรรดากษัตริย์ที่อยู่ใต้อำนาจของผู้ชนะ (Overlord) หรืออาจเรียก อภิราชา จะมีกษัตริย์ที่เข้มแข็ง และมีกองทัพที่เกรียงไกรอยู่ด้วย ซึ่งรู้จักกันในนาม มหาสามนต์ (Mahasamanta) มหาสามนต์นี้เป็นบุคคลที่อันตราย เพราะอาจจะโค่นล้มอภิราชาเมื่อไรก็ได้ แล้วก็สถาปนาตนเองเป็นอภิราชา ในขณะที่อภิราชาเดิมจะกลายเป็นมหาสามนต์และต้องสวามิภักดิ์ต่ออภิราชาองค์ใหม่

ในระบบกึ่งศักดินาเราจะพบว่าการสับเปลี่ยนอำนาจเกิดขึ้นได้อย่างง่ายดาย ไม่มีผู้ใดที่จะมีอำนาจถาวรและยาวนาน มีกลุ่มอำนาจต่าง ๆ กระจัดกระจายอยู่ทั่วไป พร้อมทั้งจะทำลายอำนาจผู้ที่เข้มแข็งกว่า หรือครอบครองผู้ที่อ่อนแอกว่า เป็นผลให้อินเดียหลังจากราชวงศ์เมารยะแล้ว ขาดเอกภาพทางการเมืองและไม่สามารถสร้างจักรวรรดิที่เข้มแข็งได้อีก

สถาบันกษัตริย์

เรื่องราวการกำเนิดสถาบันกษัตริย์ของอินเดียปรากฏในคัมภีร์ทางศาสนา ในรูปของตำนาน ตำนานที่เก่าแก่ที่สุดพบในคัมภีร์อัยตาเรยะ พรหมณะ (Aitareya Brahmana) สันนิษฐานว่าประพันธ์ขึ้นราว ๆ ศตวรรษที่ 8 หรือ 7 ก่อนยุคคริสต์ศักราช

เนื้อหาในตำนานกล่าวถึงสงครามระหว่างเทวดากับอสูร ฝ่ายเทวดาเพลี่ยงพล้ำทำให้เหล่าเทวดารวมตัวกันและเห็นพ้องต้องกันว่า ควรจะต้องมีผู้นำในการรบที่เรียกว่า "ราชา" ดังนั้นเหล่าเทวดาจึงแต่งตั้ง "อินทร" ให้เป็นกษัตริย์ หลังจากนั้นเหล่าเทวดาก็ชียในการรบ

เรื่องในตำนานสะท้อนให้เห็นแนวคิดที่เกี่ยวกับกษัตริย์ในระยะแรก ๆ ว่า เกิดจากความต้องการของมนุษย์ในการที่จะมีผู้นำในการรบ ทั้งนี้เป็นเพราะในระยะแรกนั้นการเมืองเป็นการเมืองแบบเผ่าพันธุ์ การรบพุ่ง การปล้นสะดมเกิดขึ้นอยู่บ่อย ๆ ผู้นำจึงจำเป็นต้องมีความสามารถในการรบ ซึ่งดูเหมือนจะเป็นคุณสมบัติอย่างเดียวกับที่กษัตริย์พึงมีในเวลานั้น

ต่อมาตำนานเกี่ยวกับกษัตริย์ปรากฏอีกในคัมภีร์ตาตติรียะอุปนิษัต (Taittiriya Upanisad) แต่ในครั้งนี้เหล่าเทวดาไม่ได้เลือกกษัตริย์ด้วยตนเอง แต่ได้ประกอบพิธีกรรมสังเวแด่ "ประชาบดี" ซึ่งส่งโอรสคือ "อินทร" ลงมาเป็นกษัตริย์ ถึงเวลานี้กษัตริย์ก็ยังคงมีหน้าที่หลักคือ เป็นผู้นำในสงคราม แม้ว่าหน้าที่หลักจะคงเดิมแต่ตำนานนี้ได้สะท้อนให้เห็นรากเหง้าของแนวคิดวากษัตริย์คือตัวแทนของพระเจ้า พระเจ้ากับกษัตริย์มีความผูกพันกัน กษัตริย์ต้องเป็นที่ยอมรับของพระเจ้า

สถานะของกษัตริย์อินเดียในช่วงเวลาก่อนสมัยพุทธกาลได้รับการยกย่องให้เป็นสมมติเทพโดยผ่านพิธีกรรมอันศักดิ์สิทธิ์ที่เรียกว่า ราชสุยะ (Rajasuya) ซึ่งใช้เวลาเป็นปีในการประกอบพิธีกรรมและเพื่อรักษาสถานะนี้ไว้ กษัตริย์ยังคงต้องประกอบพิธีกรรมอื่น ๆ เพื่อรักษาและเสริมให้อำนาจของกษัตริย์เข้มแข็งยิ่งขึ้น

อย่างเช่น พิธีอัสวเมธ (Asvamedha)⁸ พิธีกรรมเหล่านี้จะส่งผลให้กับความรุ่งเรืองของอาณาจักรด้วย ต่อมาภายหลังพิธีกรรมที่ใช้เวลายาวสลบซับซ้อนจะเปลี่ยนเป็นพิธีกรรมง่าย ๆ ที่เรียกว่า "อภิเชก" (Abhiseka) แม้ว่าจะเปลี่ยนเป็นพิธีกรรมที่ง่าย ๆ แต่พิธีกรรมนี้ก็ยังคงมีการใช้มนตร์ที่ให้ความศักดิ์สิทธิ์และลึกลับเพื่อความศักดิ์สิทธิ์ของพิธีกรรม (Basham, 1959 : 82)

แนวคิดเกี่ยวกับกำเนิดของกษัตริย์ตามคติของพุทธศาสนานั้นต่างไปจากคติของพราหมณ์ ตามตำนานของพุทธกำเนิดของกษัตริย์ไม่เกี่ยวข้องกับอำนาจอันลึกลับของพระเจ้า แต่มีกำเนิดมาจาก "สัญญาประชาคม" (Social Contract) ตามตำนานซึ่งเชื่อว่าพระพุทธเจ้าเป็นผู้กล่าวออกมา แนวคิดนี้แพร่หลายอยู่แถบตะวันออกของอินเดียหลังสมัยพุทธกาล ศาสนาไชนะก็มีแนวคิดเกี่ยวกับกำเนิดของกษัตริย์คล้ายกับของพุทธศาสนา

ตำนานซึ่งปรากฏในอัครคัมภีร์กล่าวไว้ว่า เมื่อก่อนนั้นมนุษยชาติอาศัยอยู่ในระบบจักรวาลที่สมบูรณ์ พูนสุข ไม่ต้องการเสื้อผ้า อาหาร สมบัติส่วนตัว ครอบครัว แม้กระทั่งรัฐบาลหรือกฎหมาย ต่อมาระบบจักรวาลดังกล่าวเสื่อมถอยลง มนุษยชาติเกิดความต้องการทางด้านวัตถุ ระบบวรรณะเกิดขึ้น มนุษยชาติจึงทำข้อตกลงกันในเรื่องของครอบครัว ทรัพย์สิน อย่างไรก็ตามความวุ่นวายของสังคมก็เกิดขึ้น เกิดโจรผู้ร้าย ฆาตกรรม ความวุ่นวายไร้ระเบียบของสังคมทำให้มนุษยชาติรวมตัวกัน และตกลงที่จะแต่งตั้งคนคนหนึ่งขึ้นมาเพื่อรักษาระเบียบของสังคม โดยจะได้รับค่าตอบแทนเป็นส่วนแบ่งของผลผลิตของมนุษยชาติ ผู้ที่ได้รับการคัดเลือกถูกเรียกว่า "มหาสมมติ" (Mahasammata)⁹ โดยได้รับตำแหน่ง "ราชา" ซึ่งหมายถึง เป็นผู้ที่ทำให้ประชาชนพอใจ

จากตำนานของพราหมณ์และพุทธ เราจะพบความแตกต่างในกำเนิดของกษัตริย์ กษัตริย์ของพราหมณ์มาจากสิ่งเร้นลับ มีอำนาจลึกลับ แต่ของพุทธศาสนากษัตริย์มาจากการเลือกของประชาชนที่มีข้อตกลงว่าจะต้องรักษาความสงบของบ้านเมือง หากเมื่อใดที่ละเลยหน้าที่นี้ก็สามารถเปลี่ยนกษัตริย์ได้

อย่างไรก็ตาม เมื่อเวลาผ่านไปสถานะของกษัตริย์ในฐานะตัวแทนของพระเจ้าจะเป็นที่นิยมมากกว่า ในอรรถศาสตร์ได้กล่าวถึงกษัตริย์ว่า ประชาชนเป็นผู้เลือกกษัตริย์ในช่วงที่บ้านเมืองวุ่นวาย แต่ขณะเดียวกันก็กล่าวว่าจะต้องบอกประชาชนว่ากษัตริย์ทรงทำหน้าที่ของอินทรี และ พระยม (Yama) ผู้ที่ลบหลู่กษัตริย์จะ

⁸ ดูหัวข้อว่าด้วย "สาธารณรัฐและราชาอาณาจักร"

⁹ Basham ให้ความหมายในภาษาอังกฤษว่า The Great Chosen One

ได้รับการลงโทษทั้งทางโลกและโดยสวรรค์ กษัตริย์ในราชวงศ์เมารยะอย่างเช่น พระเจ้าอโศก จะมีฉายาว่า "ผู้เป็นที่รักของพระเจ้า" (เทวานัมปิยะ) ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่า กษัตริย์มิใช่มนุษย์สามัญแต่เป็นกึ่งเทพ ตามทฤษฎีของพรหมณ์

หลังจากสิ้นสุดจักรวรรดิของราชวงศ์เมารยะไปแล้ว อินเดียได้รับเอาแนวคิดเกี่ยวกับกษัตริย์ในฐานะที่เป็นจักรพรรดิแห่งสากล (Universal Emperor) หรือจักรวาทิน (Chakravartin) กษัตริย์ในสถานะนี้เป็นกษัตริย์เหนือกษัตริย์ นั่นก็คือ จักรพรรดิ ซึ่งหาได้ยากตามคติของพุทธ ในแต่ละกัลป์จะมีจักรพรรดิเพียงไม่กี่องค์ จักรพรรดิจึงเป็นผู้มีบุญญาธิการ เป็นยุคสมัยที่บ้านเมืองจะเจริญรุ่งเรือง นอกเหนือจากตัวจักรพรรดิที่มีความวิเศษแล้ว ในสมัยของจักรพรรดิยังมี ช้างแก้ว ม้าแก้ว ขุนนางแก้ว ขุนคลังแก้ว มเหสีแก้ว จักรพรรดิเองก็จะมีอาวุธวิเศษ อย่างเช่น พระรามมีศร จักรพรรดิจะ ปกครองบ้านเมืองด้วยเมตตาธรรม แนวคิดนี้มีอิทธิพลต่อผู้ปกครองอินเดียในสมัยหลังจักรวรรดิเมารยะ ที่ใคร ๆ ก็ต้องการจะเป็นจักรพรรดิ

แนวคิดเกี่ยวกับสถานะของกษัตริย์บางกรณี ก็ได้รับอิทธิพลจากต่างชาติที่เข้าไปรุกรานในอินเดีย อย่างเช่น กรีก ศกะ และกุษาณะ ชนเหล่านี้ได้นำเอาแนวคิดเกี่ยวกับกษัตริย์ของตนเข้ามาเผยแพร่ในอินเดีย กษัตริย์ที่มีเชื้อสายกรีกบางองค์จะเรียกตัวเองว่า พระผู้ไถ่ (Saviour) บ้างก็เรียกตนเองให้ยิ่งใหญ่กว่าผู้อื่น เช่น "มหาราช" (Great King) หรือราชาธิราช (King of King) พวกกุษาณะคงจะได้รับอิทธิพลจากจีน จึงเรียกกษัตริย์ของตนว่า "เทวบุตร" ตามจารีตจีน ซึ่งเชื่อว่าจักรพรรดิเป็นโอรสแห่งสวรรค์¹⁰

ธรรมเนียมการยกย่องสถานะของกษัตริย์ดูเหมือนว่าจะติดอยู่ในจารีตของอินเดีย แม้ว่าจะเป็นกษัตริย์ปกครองแคว้นแคว้นเล็ก ๆ แต่ก็อาจจะเรียกตนเองว่าเป็นมหาราชาก็ได้ นอกจากนี้จารีตดังกล่าวยังทำให้กษัตริย์บางพระองค์หรือพื้นพิภพกรรมบางประการขึ้นมาเพื่อเสริมพระราชอำนาจของตน เช่น พระเจ้าสมุทราชูปถัมภ์แห่งราชวงศ์คุปตะได้อุปถัมภ์พิธีอัสวเมธขึ้นมา

- อำนาจหน้าที่ของกษัตริย์

อำนาจของกษัตริย์อินเดียโบราณนั้นมิได้ถูกจำกัดโดยรัฐธรรมนูญ กษัตริย์ทรงเป็นผู้มีอำนาจสูงสุด เป็นผู้ทรงอาญาสิทธิ์แต่เพียงผู้เดียว อย่างไรก็ตามในทางปฏิบัติมีเครื่องถ่วงดุลอำนาจของกษัตริย์หลาย ๆ ประการ อย่างเช่น คัมภีร์ทางศาสนา ซึ่งระบุอำนาจหน้าที่ของกษัตริย์เอาไว้ เช่น กษัตริย์มิใช่มีเพียงหน้าที่ป้องกันการรุกรานของศัตรู แต่จะต้องป้องกันและรักษาระเบียบสังคมด้วย เช่น การรักษาความบริสุทธิ์ของระบบวรรณะ การควบคุมดูแลให้ประชาชนปฏิบัติให้ถูกต้องตามวรรณะและวัย (วรรณาศรมธรรม)¹¹ หาก

¹⁰ สวรรค์ของจีน (Tien Ti) เป็นเทพ มิใช่สวรรค์ตามแบบไทย

¹¹ ดูพบว่าด้วยวรรณะข้างหน้า

กษัตริย์ไม่ปฏิบัติหน้าที่ของตนให้ถูกต้องตามที่บัญญัติไว้ในคัมภีร์อันศักดิ์สิทธิ์ อาจก่อให้เกิดความไม่พอใจในหมู่พราหมณ์หรือประชาชนทุกชั้นวรรณะได้

นอกเหนือจากคัมภีร์ทางศาสนาแล้ว มติมหาชนและเหล่าบรรดาขุนนาง มุขมนตรีทั้งหลายก็เป็นเครื่องคานอำนาจของกษัตริย์ การลุกฮือขึ้นเพื่อคัดค้านกษัตริย์ ถือเป็นสิ่งที่ถูกต้องทางศีลธรรม หากกษัตริย์ละเมิดกฎเกณฑ์ที่ถูกต้อง ในขณะที่เดียวกันกษัตริย์จะต้องฟังคำแนะนำของขุนนาง มุขมนตรี ดังที่ระบุไว้ในคัมภีร์ ต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับเรื่องราวของรัฐ

อาจสรุปได้ว่าหน้าที่ของกษัตริย์มีหน้าที่รักษาระบบสังคม (ธรรมะ) ที่พระเจ้าสร้าง และกำหนดกฎเกณฑ์ต่าง ๆ เอาไว้ เช่น การป้องกันไม่ให้ข้าศึกเข้ามารุกราน ไม่ให้เกิดความวุ่นวายภายใน ไม่ให้เกิดการผสมปนเปกันของวรรณะ รักษาบบวรรณะให้บริสุทธิ์ พิทักษ์รักษาระบบครอบครัว เช่น ดูแลเรื่องการสืบมรดก ลงโทษผู้มีชู้ หน้าที่ของกษัตริย์ในสมัยโบราณนั้น จะเห็นว่าเกี่ยวข้องกับเรื่องส่วนตัวของประชาชนด้วย ไม่ปล่อยให้ประชาชนทำตามอำเภอใจ มิเช่นนั้นจะกระทบกระเทือนต่อระบบสังคมโดยรวม แต่รัฐบาลปัจจุบันรักษาสังคมให้งอกงาม เปลี่ยนแปลงได้ อาจสรุปอย่าง สั้น ๆ ได้ว่า รัฐสมัยโบราณจะต้องรักษาสถานะเดิม (Status Quo) เอาไว้ ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงแนวคิดจารีตนิยมในอารยธรรมอินเดีย

นอกจากนี้หน้าที่ของกษัตริย์ยังจะต้องให้ความอุปการะแก่ศิลปวัฒนธรรมต่าง ๆ ดังนั้นราชสำนักจึงเป็นศูนย์กลางของศิลปะนันทาชนิด และเป็นศูนย์กลางที่สร้างความเจริญด้านวัฒนธรรมให้กับสังคม ต่างกับปัจจุบันที่วัฒนธรรมกำเนิดจากหลากหลายสถานที่ไม่จำกัดตัวอยู่ที่ใดที่หนึ่ง